

FTAMP/SRSTI/ГРНТИ 21.15.47

<https://orcid.org/0000-0002-7346-0126>, e-mail: murat919@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1951-5867>, e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2551-9629>, e-mail: seyfettinersahin@gmail.com

АҚЫТ ҮЛІМЖІҰЛЫНЫҢ «АҚЫРЕТ» ҰҒЫМЫНА ҚАТЫСТЫ ТЕОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ

Мұратхан Махмет
Аға оқытушы, магистр,
Нұр-Мұбарак Египет
ислам мәдениеті
университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Қалмахан Ержан
PhD, қауымдастырылған
профессор,
Нұр-Мұбарак Египет ислам
мәдениеті университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Сейфеттин Ершахин
Доктор, профессор,
Анкара университеті,
Түркия

آراء أقيط أوليمجي أولي اللاهوتية حول مفهوم الحياة الآخرة

مرادخان محمود
ماجستير
الجامعة المصرية للثقافة
الإسلامية نور مبارك
ألماتي، كازاخستان

قالماخان إيرجان
أستاذ مشارك
الجامعة المصرية للثقافة
الإسلامية نور مبارك
ألماتي، كازاخستان

سيف الدين إيرشاهين
أستاذ دكتور
جامعة أنقرة، تركيا

THEOLOGICAL VIEWS OF AKYAT ULIMZHIULY ON THE CONCEPT OF «THE AFTERLIFE»

Muratkhon Mahmet
Senior Lecturer, Master
Egyptian University of
Islamic Culture
Nur-Mubarak
Almaty, Kazakhstan

Kalmakhan Yerzhan
PhD, Associate Professor.
Egyptian University of
Islamic Culture
Nur-Mubarak
Almaty, Kazakhstan

Seyfettin Ershahin
Doctor, Professor
Ankara University,
Türkiye.

ТЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АКЫТА УЛИМЖИУЛЫ НА «ПОНЯТИЕ ЗАГРОБНОЙ ЖИЗНИ»

Мұратхан Махмет
Старший преподаватель,
магистр
Египетский университет
исламской культуры
Нур-Мубарак
г. Алматы, Казахстан

Қалмахан Ержан
PhD, ассоциированный
профессор
Египетский университет
исламской культуры
Нур-Мубарак
г. Алматы, Казахстан

Сейфеттин Ершахин
Доктор, профессор
Университет Анкара,
Турция

Аңдатпа: Мақалада қазақ руханиятының көрнекті өкілі – Ақыт Үлімжіұлының ақырет ұғымына қатысты теологиялық көзқарасы қарастырылады. Ақыт Үлімжіұлы – діни-ағарту бағытындағы шығармаларымен танымал болған ақын, ойшыл және діни ағартушы. Оның мұраларында исламдық дүниетаным мен ұлттық құндылықтар үндестігі көрініс тапқан. Ақын шығармаларындағы ақыретке байланысты ой-толғамдар ислам теологиясы қағидатына негізделіп, адамның өмірлік мақсаты мен рухани ізденісін терең түсіндіруге бағытталған.

Мақалада ақынның өлеңдеріндегі ақырет ұғымы мен оның діни-рухани құндылықтарға негізделген философиялық көзқарастары талданады. Сондай-ақ оның шығармашылығының исламдық ілім мен қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымымен байланысы көрсетіледі. Зерттеу барысында мәтіндік талдау және теологиялық салыстыру әдістері қолданылып, ақын мұрасының бүгінгі заман үшін өзектілігі мен маңыздылығы анықталады.

Түйін сөздер: ислам, ақырет, этика, жұмақ.

المُلخَص: يتناول البحث الآراء اللاهوتية حول مفهوم الحياة الآخرة، والتي تنعكس في أعمال ممثّل بارز للروحانيّة الكازاخية، أقيط أوليمجان أولي. يُعرف أقيط أوليمجان أولي بأنه شاعر ومفكّر ومربيّ عامّ، تميّزت أعماله بتوجّهها الدينيّ والتّعليمي. يجمع إرثه بشكل متناغم بين النّظرة الإسلاميّة للعالم والقيم الوطنيّة. تستند أفكار الشّاعر حول الحياة الآخرة إلى المبادئ الأساسيّة لعلم اللاهوت الإسلاميّ، وتهدف إلى فهم عميق لأهداف الحياة والمسااعي الرّوحيّة للإنسان. يحلّل المقال الأفكار حول الحياة الآخرة في قصائد المؤلّف، فضلاً عن آرائه الفلسفيّة القائمة على القيم الدينيّة والرّوحيّة. يتّم إيلاء اهتمام خاصّ لارتباط عمله بالتّعاليم الإسلاميّة والنّظرة العالميّة التّقليديّة للشّعّب الكازاخستانيّ. تستخدم الدّراسة أساليب التّحليل النّصيّ والمقارنة اللاهوتية، ممّا يسمح لنا بتحديد مدى أهميّة إرث الشّاعر في العصر الحديث.

الكلمات المفتاحيّة: الإسلام، الآخيرة، الأخلاق، الجنة.

Abstract: The article examines theological views on the concept of the afterlife, reflected in the works of a prominent representative of Kazakh spirituality, Akita Ulimzhiuly. Akita Ulimzhiuly is known as a poet, thinker and public educator, whose works were distinguished by their religious and educational direction. His legacy harmoniously combines the Islamic worldview and national values. The poet's thoughts on the afterlife are based on the key principles of Islamic theology and are aimed at a deep understanding of the life goals and spiritual quests of man. The article analyzes the ideas about the afterlife in the author's poems, as well as his philosophical views based on religious and spiritual values. Particular attention is paid to the connection of his work with Islamic teachings and the traditional worldview of the Kazakh people. The study uses methods of textual analysis and theological comparison, which allows us to identify the relevance and significance of the poet's legacy for modern times.

Key words: islam, akhired, ethics, paradise.

Аннотация: В статье рассматриваются теологические взгляды на понятие загробной жизни, отражённые в творчестве видного представителя казахской духовности Акыта Улимжиулы. Акыта Улимжиулы известен как поэт, мыслитель и народный просветитель, чьи произведения отличались религиозно-просветительским направлением. В его наследии гармонично сочетаются исламское мировоззрение и национальные ценности. Мысли поэта о загробной жизни основаны на ключевых принципах исламской теологии и направлены на глубокое понимание жизненных целей и духовных поисков человека.

В статье проводится анализ представлений о загробной жизни в стихах автора, а также его философских взглядов, основанных на религиозно-духовных ценностях. Особое внимание уделено связи его творчества с исламским учением и традиционным мировоззрением казахского народа. В ходе исследования применяются методы текстового анализа и теологического сравнения, что позволяет выявить актуальность и значимость наследия поэта для современности.

Ключевые слова: ислам, ахирет, этика, рай.

КІРІСПЕ

Ақырет күніне иман ету – ислам дініндегі иманның бесінші шарты. Ақырет күніне сенбеген адам ислам дінінен шығады. Себебі бұл сенім Құран мен хадистерде нақты айтылады және мұсылман негізіне жататын маңызды тұжырымдардың бірі саналады. Алла тарапынан «Ақырет» атты арнайы сүренің түсірілуі де бұл ұғымның дін үшін қаншалықты маңызды екенін көрсетеді. Қасиетті Құранда: «Бірақ кім Аллаға, ақырет күніне, періштелерге, кітаптарға, пайғамбарларға иман келтірсе және жақындарына, жетімдерге, міскіндерге, жолда қалғандарға, қайыршыларға және құл азат етуге жақсы көре отырып, мал сарып қылса әрі намазды толық орындап зекет берсе, өзара байласқан уәдесін орындаушы, таршылықта, қиыншылықта және соғыс кезінде сабыр етуші болса, міне, солар – шыншылдар әрі солар тақуалар» (Өкімханов, Анарбаев, 2018: 2/177), – деп баяндалады. Қасиетті Құран Кәрімде 110 жерде баяндаған ақырет атауы сөздікте «діни наным бойынша адамның өлгеннен кейін қайта тірілетін, мәңгілік қалып, Алланың алдында, ақырет, о дүниеде есеп беретін жері» деген мағынаны білдіреді. Демек, ақырет сөзі – дүниелік өмірден кейін басталып, мәңгі жалғасатын екінші өмір.

Ақырет – Исрафил періштенің бірінші рет сүр үрлеуінен басталып, жұмақтықтардың жұмаққа, тозақтықтардың

тозаққа кіруіне дейінгі аралықты қамтитын уақыт кезеңі.

Басқаша айтқанда, адамдар ақыретте қайта тіріліп және мәңгі жалғасатын уақытты ақырет деген. Бұл уақытты Құран мұминдер Жаратушысына қауышатындықтан «қауышу күні», күллі мақлұқат бір жерге жиналатындықтан «жиналу күні» деген.

Тақырыпты талдауды дәйектеу және мақсат-міндеттері

Құдайдың бар екенін мойындайтын діндер мен ойлау жүйелерінің барлығында дерлік, оның ішінде қарабайыр тайпаларда да ақырет өміріне сену болғанымен, өлгеннен кейінгі бұл өмірдің табиғаты мен сипаттамасы туралы әртүрлі көзқарас қабылданған.

Ақырет өміріне сену – барлық илаһи дінде бар және барлық пайғамбар растаған қағида. Бұл сенім Алланың бар болуы мен бірлігін толықтыру ретінде Құран Кәрімнің көптеген аятында баяндалған. Ақырет өміріне иман келтіру мен Аллаға иман келтіру арасында тікелей және берік байланыс бар. Сондықтан да ақыретті жоққа шығару – оны жаратқан және адамзатқа оның бар екендігін хабарлаған Алланы жоққа шығару деген сөз.

Ақыретке иман келтірген адам дүние тіршілігінде өлшеулі және тұрақты әрекет етеді. Ол өшпенділік, қызғаныш және жек көру сияқты эмоцияларды азайтып, кешірімділік және төзімділік сезімдерін

жақсартады. Сондай-ақ өзімен, отбасымен, қоршаған ортамен және қоғаммен тату өмір сүреді.

Ақыртке сенім мәселесі тассауф әдебиетінің негізгі бір саласы ретінде барлық мұсылман ақындары мен ойшылдарының еңбегінде көрініс тапқан. Қазақ әдебиетіндегі ақырет түсінігінде Алланың әділдігі мен пендесіне деген аса мейірімділігі кеңінен жырланған. Қазақ діни дастандары мен эпостарында ақырет – пәни өмірдің жалғасы және адам ғұмырындағы ақиқаттың соңғы кезеңі деп сипатталған. Бұл көрініс – ақын, ағартушы А. Үлімжіұлы шығармаларына да тән құбылыс. Сол себепті бұл мақаланың негізгі мақсаты Ақыт Үлімжіұлының ақырет ұғымына қатысты теологиялық көзқарасын саралау, міндеті ақырет ұғымының терминдік және шариғи мағынасын ашу және А. Үлімжіұлының ақыртке сенім туралы ұстанымын кешенді зерттеу болып саналады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақалада зерттеу жұмысы жүйелі түрде орындалып, мәтіндік талдау әдісі, салыстырмалы талдау әдісі, тарихи әдіс, философиялық талдау әдісі, мәнмәтіндік талдау әдісі қатарлы бірнеше ғылыми әдістер қолданылды.

Зерттеу әдістерінің кешенді қолданылуы Ақыт Үлімжіұлының теологиялық көзқарасының мәнін ашуға, оның шығармашылық мұрасын заманауи ғылыми тұрғыдан түсіндіруге мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім

Ақырет сөзі араб тілінен аударғанда «ең соңғы» деген ұғымды білдіріп, адам баласының о дүниедегі ең соңғы тұрақтап қалатын мекені дегенді аңғартады. Ата-бабаларымыз бұл сөзді осы мағына-

сында түсініп, бұл дүниені «қамшының сабындай», «бес күндік», «жалған дүние» деп, бұл дүниенің өткінші, алдамшы дүние екендігін айтқан. Құран аяттарында ақырет сөзі әртүрлі атаулармен беріліп, маңыздылығы айшықтала түскен:

- Яумил бағс – қайта тірілу күні (Рум сүресі, 56-аят);

- Яумил хурус – пайда болған күн (Kahf сүресі, 41-аят);

- Яумил жем – жиналу күні (Шура сүресі, 7-аят);

- Яумил хулд – мәңгі болатын күн (Kahf сүресі, 34-аят);

- Яумил азифе – жақындап келе жатқан күн (Му'мин сүресі, 39-аят);

- Яумил хасре – өкініш күні (Мәриям сүресі, 39-аят);

- Әл-қария – ұлы оқиға (Хаққа сүресі, 4-аят).

Ислам ақидасындағы ақырет күніне иман мәселесі о дүниеге қатыстының барлығын, атап айтқанда, хашыр, есеп күні, сират, жәннат және тозақты қамтиды.

Қазақ әдебиетінің тарихында «кітаби ақындар» деген атпен танылған сөз зергерлерінің шығармаларында ақырет сеніміне қатысты тұжырымдар нақты Құран аяттары арқылы тәпсірленген. Солардың басты өкілі – біз сөз етіп отырған Ақыт Үлімжіұлы.

Ақыт араб, парсы тілін жетік білуі нәтижесінде сол кезде айтылған мәнді ойларды өзінше өрістетіп, қазақ әдебиетінде басқа ешкімге ұқсамайтын өзіндік арна қалыптастырды. Ол әдебиетке деген ислам әсерін кең түсініп, оны өз шығармаларында жан-жақты көрсете білді. Ол қажылыққа барған сапарында сол кездегі мұсылман әлемінің бай қазынасымен терең танысып, содан түйген ойларын қағаз бетіне түсірді.

Ақыт Үлімжіұлы ақырет жайын-

да 1908 жылы, яғни өзінің 40 жасында Құран аяттары мен хадистер негізінде «Қиямет ахуалы» өлеңін жазады. Өлең Қазанда, ағайынды Каримовтар баспасында басылған. Жалпы 20 беттен тұрады. Аталған өлеңде ақыреттегі мүминдер мен мүнәпиктардың жағдайы туралы баяндалады. Өлеңде эмоциялық көңіл күйден гөрі, қиямет күнінің қандай сипатта болатыны басымырақ сараланған.

Ақыт өлеңнің басында кіріспе ретінде бұл өмірдің мәні туралы:

Дүниеден өлшем дәмі түгесілсе,
Ілгері жан баспайды жалғыз қадам.
Айдаған түмен малды бай болсаң да,
Бойыңа жапсырадың жалғыз мата
(Қарымсақов, 2014: 2), –

деп бұл өмірдің сынақ алаңы екендігі туралы философиялық тұжырым ұсынса, қасиетті Құран Кәрімде: «Біліңдер! Шын мәнінде дүние тіршілігі бір ойын, ермек, сән және өзара мақтанысу, сондай-ақ малдарды, балаларды көбейту ғана. Бұның мысалы, өсірген өсімдігі кәпірлерді таңырқатқан жаңбыр сияқты. Сосын қурап, сап-сары болғанын көресің. Содан кейін үгінді болады. Ақыретте қатты азап әрі Алладан жарылқау, ризалық бар. Негізінде дүние тіршілігі –бір алданыштың ғана нәрсесі» (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 57/20), – деп баяндалады.

Өтіпті Абыл, Қабыл, Хазырет Шис,
Тозақ бар жеті тамұқ қайнаған пеш, –

деп тозақтың жайынан хабар береді. Ақынның «жеті тамұқ» дегені – тозақтың жеті есімі. Бұл туралы Құранда келесідей баяндалады: «Тозақтың жеті қақпасы бар. Әр қақпаға олардан бір бөлегі айырылады» (1, 15:44). Құранда тозақ жайлы жеті есім қолданылған. Олар:

1. Жәһәннам – бұл сөз Құранның жетпіс жеті аятында баяндалған.

2. Саъир – шыжыған от әрі жалын (Мүлк сүресі 5-аят).

3. Лаза – тұмансыз, қызыл от (Мәариж сүресі 15-аят).

4. Сақар – от (Мүддәсир 27-аят).

5. Хауия – түскендердің көбі кері қайтпайтын күй (Қария сүресі 9-11 аят).

6. Хутама – қыздырылған от (Һумәза сүресі 4-аят).

7. Жәһим – ерекше жалын, қабат-қабат жалындаған от деген мағыналарға келеді (Мәида сүресі 10-аят).

Адам баласына өлімнің ерте ме, кеш пе бір келері ақиқат. Құран Кәрімде: «Әркім өлімнің дәмін татады. Сендерді сынап, жаман-жақсы күйге саламыз. Сондай-ақ бізге қайтарыласыңдар», – деп анық баяндалған (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 21/35). Алайда адамның өліммен, өлімнің дәмін татуымен іс аяқталмайды. Өйткені өлімнің дәмін тату істің жаңа басталғанын, яғни Алланың алдына қайтарылуының басталғанын білдіреді. Алла тағала дүниеде әрбір адамды жақсылық-жамандық, молшылық-жоқшылық, қуаныш-жұбаныш және саулық-сырқат дегендей өмірдің әрқилы кезеңдерімен сынаққа тартады. Мұны Ақыт:

Бисмилла сөз бастайын жақсы гептен,
Атамыз Адам, Ыдырыс өтіп кеткен.
Болғанда тумас-сүннат, өлмек-парыз,
Бұл өмір қағидасы бізге жеткен.

Анадан туған адам ақыр өлер,
Кетерін қай күн кешіп Алла білер.
Өлшеулі әр бәндәнің бір күні бар,
Өлшеусіз жаратқан жоқ паруәдигәр,
– деп тұжырымдайды.

Жалпы, адамның иманына, құлшылығына кері әсерін тигізетін әуелі адамның өз нәпсісі, жалқаулық, тәкап-

парлық, дүние-мүлік, қуаныш-жұбаныш, шайтан, жолдастары, өмір сүріп отырған қоғамындағы, қоршаған ортасындағы кейбір сорақы қылықтар сияқты әртүрлі іштен және сырттан келетін қауіп-қатер кездеседі. Сондықтан адам өзін рухани жағынан қорғайтын бір қорған табуы керек. Осылардан алыс болуға шақырған Ақыт:

Дүние, ақырет қамын бірдей же деп,
Нәсихат ұшбу сөзім көңіл ашқан,

– деп айта келіп, пайғамбарымыздың: «Бұл өмір ана әлемнің егіні, не ексең соны орасың», – деген хадисімен үндестік танытады.

Өтемей қияметте жүк көтерме,
Алланың әмір қылған парызы бес.
Сұм нәпсі ақыретте қатты дұшпан,
Жалғанда ерік бермей тамағын кес
(Қарымсақов, 2014: 2), –

деп Ақыт адам баласына берілген дүниелік сән-салтанаттардың, нығметтердің өткінші екенін, нағыз бақыттың, нағыз нығметтің ақыретте жәннатта болатынын пайымдайды. Құранда адам баласына былай ескертіледі: «Адам баласы үшін әйелдер, балалар, алтын, күмістен жиналған қазыналар, сәнделген аттар, малдар және егіндерді қызыға сүю әдемі көрсетілді. Бірақ олар – дүние тіршілігінің сәні. Негізінде орынның жақсысы Алланың қасында» (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 3/14).

Қасиетті Құран Кәрімде: «Әй мүміндер! Өздерінді әрі үй-іштеріңді отыны адамдар мен тастардан болған оттан қорғандар», – деп баяндалса, (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 66/6) Алла Елшісі (с.а.с) бір хадисінде: «Баланы жеті жасқа келген

кезден бастап намаз оқуға үйретіндер. Он жасына келген кезде оқымаса жаза-ландар», – дегені айтылады (Сүлеймен, 1981: Салә 26). Ал Ақыт өзін және жақындарын тек Аллаға мойынсұнып, Алланың тыйымдарынан тиылып, парыздарын орындағанда ғана қияметтегі азаптан құтылуға болатынын ашық айтады:

Құдайға құлшылықтың жөні осылай,
Балаңды жеті жастан намазға жық.
Сапары ақыреттің ұзақ дейді,
Азықты күн бұрыннан даярлап шық.
(Қарымсақов, 2014: 2)

Ақыретке сенімдегі маңызды бір түйін – хашыр күніне сену. Хашыр сөзінің сөздік мағынасы «бір жерге жиналу» деген ұғымды білдіреді. Ал шарифатта Алла тағаланың адамдарды есепке тарту үшін Исрафил періштенің екінші рет сұр үрлеуімен қайта тіріліп, бір жерге жиналуды білдіреді. Адамдар жиналатын сол жер махшар немесе ғарасат майданы делінеді.

Жиналар ғарасатқа жанның бәрі,
Пенделер неше түрлі жас пен кәрі.
Ғаламды он сегіз мың бір жияды,
Жаратқан құдіретімен пәруары (Қарымсақов, 2014: 9), –

деп Ақыт ғарасат майданын суреттей келіп, пайғамбарымыздың: «Ол күні құдіреті шексіз Алла тағала адамдарды бұл жерге жинап алып: «Мәлик (күллі ғаламның иесі) менмін! Дәйян (ғамалдардың қарымын, бағасын беруші де) менмін!» – деп бұйырады», – деген хадисті еске алады (Әл-Мунзири, 2013: Тәухид, 32, 562).

Адамдардың ақыретте мүмін атанып және мәңгілік бақытқа, уәде етілген тіршілікке (жәннатқа) жетуінің негізі бұл дүниеде иманы кәміл болуына байланы-

сты. Құран мен хадистен ерте сусындаған
Ақыт бұл туралы:

Жалғанда жан қуатын тұрған шақта,
Алланы ойдан шығармай, ойыңызға ал, –

деп ескертеді.

Амал дәптер таратылып, адамдар
дәптерін қолына алып дүниеде істеген
бүкіл жақсы-жаман іс-әрекетін көріп та-
нысқаннан кейін Алла тағала тарапынан
сұраққа тартылып есеп жасалады.

Сол күнде ерік берер заман қайда,
Періште не қылдың деп сұрап тұрар.

Қиямет күні адамдардың күнәсі мен
сауабы Мизанда өлшенеді. Мизан сөзі
«таرازы» деген мағынаны білдіреді. Ми-
зан – ақыретте есеп сұрақтан кейін әр-
кімнің амалы тартылып өлшенетін Алла
тағаланың әділет таразысы. Таразыда са-
уабы, жақсылығы ауыр тартқандар жән-
натқа кіреді, ал күнәсі, жамандығы ауыр
тартқандар жәһаннамға кетеді. Жәһән-
намға кеткендерден мүмін болғандар
істеген жамандығы мен күнәсінің жаза-
сын тартқаннан кейін жәннатқа кіретінді-
гі риуаяттарда білдірілген. Мизан жайлы
Құранда былай баяндалады:

«Біз қиямет күні әділет таразысын
құрамыз. Ешкімге ешбір әділетсіздік
жасалмайды. Кішкене бір сауабы, жақ-
сылығы болса да, соншалық кішкене бір
күнәсі, жамандығы болса да таразыға қо-
ямыз. Барлық адамнан есеп сұрауға күш
қүдіретіміз жетеді» (Әкімханов, Анарба-
ев, 2018: 21/47).

Ұжымаққа байлық емес, момын барар,
Момын жай байлық емес, иман табар.
Кімде-кім құлшылығын үзбей қылса,
Сол кісі ақыретте жұмақ барар.

Адамзат ең жақсысы сабыр қылса,
Тәубә қылып, тіршілікте момындармен,
Сауапты жақсы істерді көбірек қылса
(Қарымсақов, 2014: 24).

Адам баласы ақыретте есеп-сұрақтан
кейін жәннатқа баруы үшін сират деп ата-
латын жол немесе көпірден өтеді. Сират
көпірінде қойылатын иман, намаз, ораза,
қажылық, зекет, құл ақысы және ғұсылға
қатысты сұрақтарға жауап бергендер
көпірден өтеді.

Филология ғылымдарының кандида-
ты Рашид Мұхитдинов сират көпірі тура-
лы төмендегідей ақпарат береді: «Қиямет
күні тозақтың үстінде құрылатын қылдан
жіңішке, қылыштан өткір, жабысқақ іл-
мек тікенектері бар, тайғанақ көпір. Ол
көпірден мүмін-мұсылмандар аман өтеді,
ал кәпірлер өте алмай тозаққа құлай-
ды. «Сират» сөзі араб тілінде «көпір»,
«өткел», «жол» деген мағынаны береді»
(Мухитдинов, 2018: 211).

Ал ақын Ақыт Үлімжіұлы өлеңінде
сират көпірін пайғамбар хадисімен рухани
үндестік танытып, былайша сипаттайды:

Сираттың көпірі ұзын үш мың жылдық.
Болмайды жуандығы жалғыз қылдық.
Қылдан тішке, қылыштан өткір болар,
Адамзат ақыл таппай болар мұңлық.
Күнә жүгі аз кісі тез өтеді.
Өтеді пайғамбарлар желдей есіп,
Кәпірге жалын шығар тозақ өсіп.
Әулие анық мүмін өтер кезде,
Болады бәсеңірек жалын өшік.
Өтеді кейбір адам аттай шауып,
Ақыры жетпіс мың жылда өтіп болар,
Күнәсі көп надан мен кәпір жаулар,
Жығылып ғазап отқа кетіп болар.

Ақырет күні мүмін мұсылмандарға
азаптан құтылуға шапағат жасалаты-
ны айтылады. Шапағат – күнәсі болған

мүміндердің күнәларының кешірілуі, күнәсі болмағандардың одан да жоғары дәрежеге жетуі үшін періштелер, пайғамбарлар және Алла тарапынан жоғары дәрежедегілердің Алла тағалаға жалбарынып дұға жасаулары дегенді білдіреді.

Ақыт Үлімжіұлы ақырет күнінде пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) Алланың қалауымен өз үмбетіне шапағатшы болатындығын, «өзге пайғамбарлардың өз басыма бір қиыншылық болмасын деп жылап тұрған кезінде, тек Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) ғана «үмбетім» деп жылайтынын» айта келіп:

Алланың әмірін бұзбай өтсек,
 Пайғамбар шапағатшы болар бізге, –
 – деп түйіндейді.

«Қиямет ахуалы» өлеңінде пайғамбарымыздың тек өзі ғана Алланың қалауымен шапағатшы болуымен қатар, төрт саңлақ сахабаны үмбетін азаптан құтқаруға жіберетіндігі баяндалған (Қарымсақов, 2014: 16-17).

Алла тағалаға шынайы иман еткен, игі іс жасаған мүміндердің дүниедегі амалдарының сыйы ретінде ақыретте мәңгілік қалатын, әртүрлі нығметке, ризыққа толы сәулетті ерекше ғажайып бір орын – жәннатқа кіреді. Бірақ жәннаттың ішінде дәрежелері, өзгеше есімдері бар. Бұл туралы Ақыт:

Жаралған дін күткенге сегіз ұжымақ,
 Болама біле тұра көңіл бұзбақ (Қарымсақов, 2014: 22), –

деп сипаттайды. Мұндағы сегіз ұжымақ (жұмақ) дегені – Құран Кәрімде баяндалған жәннаттың есімдері. Олар:

1. Жәннәтүл-Мә’уә – шәһид болғандар мен мүміндердің тұрағы (Нәжм сүресі, 15-аят);

2. Жәннәтүл-Ғадн – тұрақ және мәңгілік жәннаты (Рағд сүресі, 23-аят);

3. Мақадус-Сыдқ – шындық мекені (Қамар сүресі, 55-аят);

4. Фирдаус – әр нәрсені қамтыған жәннат бақшасы (Кәһф сүресі, 107-аят);

5. Дарұс-Сәлем – сәлеметті мекен (Юнус сүресі, 25-аят);

6. Дарұл-Мұқамә – мәңгілік тұрақ, мәңгілік үй (Фатыр сүресі, 35-аят);

7. Жәннатүн-Нағим – нығметтерге толы жәннат (Тур сүресі, 17-аят);

8. Мақамүл-Әмин – сенімді мақам, сенімді орын (Духан сүресі, 51-аят).

Ақыт Үлімжіұлының «Қиямет ахуалы» өлеңінде тозақтағы кәпірлер мен надандардың аянышты халі мен жәннаттағы тақуа, мүмін мұсылмандардың бақытты өмірі Құран аяттары мен хадис-шарифтерде баяндаулар негізінде кеңінен көрініс тапқан.

«Қиямет ахуалы» өлеңінің соңындағы бір өзекті мәселе – Руятуллаһ мәселесі. Бұл – Алла тағаланың ақыретте пенделерге көрінуі (Ән-Нәсәфи, Әбу Маймун, 2014: 125). Сонымен бірге бұл – әһли сунна уәл жамағат пен мұғтазилиттер арасындағы талас-тартыстың көзі болған мәселе. Әһли сунна уәл жамағат Алла тағаланың ақыретте пенделеріне қандай да бір пішінге немесе бағыт пен арақашықтыққа тиесілі болмаған күйде көрінетіндігіне сенеді. Ал мұғтазилиттер бұл мәселені үзілді-кесілді жоққа шығарады.

Ақырет күні Алла тағаланың көрінетіндігі туралы Құранда көптеген аят бар. Мысалы, «Қиямет күні кейбір жүздер қуаныштан бал-бұл жайнайды, Раббысынан көз алмайды» (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 75/22-23).

Әһли сунна уәл жамағаттың, атап айтқанда, имам Әбу Ханифа мен имам әл-Матуридидің жолын ұстанушы Ақыт Үлімжіұлы ақыретте Алла тағаланың пендесіне көрінетіндігін және адам бала-

сында болатын нағыз қуаныш пен бақыттың сол кезде көрініс табатындығына шексіз сенеді және оны былайша сипаттайды:

Жұмаққа кіріп дәрәжаң толғаннан соң,
Хақ дидарын көрген соң шаттаныңдар.

Ақыретте ең қызық дидар көрмек,
Дидар көрсең балқиды бойың сергіп.
Қызықтың одан басқа бәрі бекер,
Білгенге басқа қызық бәрі де ермек
(Қарымсақов, 2014: 21).

Ақыт адам баласының ақыретте азап тартуына душар болатын себептерді қысқаша былай деп түйіндейді:

1. Сараңдық. Адам мінезінің нашар қасиетінің бірі. Әр кезде өмір сүрген ұлы ғұламалар мұндай жиренішті – қаттылық, қараулық, қарабайлық сияқты әдеттерден жұртшылықты, әсіресе жасөспірімді сақтандырып отырған. Әлішер Науаи: сараң – пайғамбардың жиені болса да, пейішке бармайды десе, Ақыт сараңдық туралы:

Аз мысал ақыреттен қылдым баян,
Бәндәнің қылған ісі Аллаға аян.
Зекет бермей өсірген төрт түлік мал,
Сол болар қияметте жылан-шаян, –

деп баяндайды. Ақыттың бұл көзқарасы қасиетті Құран Кәрімнің: «Бүкіл қорлаушы, өсекшіге нендей өкініш! Сондай мал жиып, оны санағандарға. Негізінен, малы өзін мәңгі жасатады деп ойлайды. Олай емес, әлбетте, ол «Хұтамаға» тасталады», – деген аятымен ұштасып жатқанын байқауға болады (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 104/1-4).

2. Қанағатсыздық. Қазақ халқы қанағат пен шүкірлікке аса мән берген. «Қанағат қарын тойғызар, қанағатсыз жалғыз

атын сойғызар» деуі – соның айғағы. Ақын, ойшыл Абай Құнанбайұлы:

3.

Талап еңбек, терең ой,
Қанағат, рахым ойлап қой,
Бес асыл іс көнсеңіз, –

деп қанағатты «бес асыл істің» біріне жатқызса, Ақыт Үлімжіұлы қанағатсыздыққа арыдан тоқтала келіп:

Қылыңдар кедей болсаң оған шүкір,
Түңіліп, шүкірсізден жерге түкір.
Ақыретте ғазапқа душар болар,
Құдайға разы болмай қылған күпір,

– деп философиялық ой түйіндейді.

Бұл мәселе Құран Кәрімде: «Егер шүкір етсеңдер, арттыра беремін. Ал егер қарсы келсеңдер, азабым тым қатты», – деп әмір етілген (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 14/7).

4. Дүниеқұмарлық. Алла тағаланың сүймейтін және мұсылмандардың бойында болуын да қаламайтын ұнамсыз қасиеттердің бірі – дүниеқұмарлық. Алланың разылығын табу және ақыретте амал дәптердің оңынан берілуін қалайтын әрбір мұсылманды осы жаман індеттен алыс болуға шақырған Ақыт «Жәннатқа байлық емес, момын, тақуа адамның баратынын» ескерте келіп, былай дейді:

Малы азырақ, көңіл орта болса,
Құдаймен алысады ендігі жан.
Бай болам деп тентіреп жүргенінде,
Іліп алып кетеді жетіп ажал.

5. Өктемдік. Абдуллаһ ибн Омар (р.а.) риуаят еткен хадисте пайғамбар (с.ғ.с.): «Кім нақақтан (біреудің) жерінің бір бөлігін алса, Қиямет күні жердің жетінші қабатына жұтылады», – деген. Ақыт ақырет күні азапқа ұшырайтын

адам баласының бірі осылар деп баяндайды:

Періште оны мағлұм қылған дейді,
 Мұның өзі би болып тұрған дейді.
 Момынға күші жетпес зорлық
 қылып,
 Өмірін түзу айтпай бұрған дейді.

6. Зинақорлық. Зинақорлық – мүміннің сипаты емес. Оны жасаған адам жазаға жолығады, қияметте де қатты азапталады. Бұл жайында Құдай тағала қасиетті Құранда:

«Олар (мүміндер) Алламен бірге басқа құдай шақырмайды, хұқтары болмаса Алла тыйымына қарсы кісі өлтірмейді әрі зинақорлыққа да бармайды. Ал кім соларды істесе, ол жазаға жолығады. Қиямет күні оған деген азап еселе не түседі де, ол сонда қор болған күйде мәңгілікке қалады» (Әкімханов, Анарбаев, 2018: 25/68-69). Қияметтегі зинақорлардың жазасы туралы Ақыт былай деп суреттейді:

Періште айғай салып баян қылар,
 Бұл нысапсыз бәндә деп зинақұмар.
 Зинасы көп тәубесіз болғаны үшін,
 Оны апарып тозаққа бірақ тығар.

7. Маскүнемдік. Ислам діні елге тарай бастағаннан-ақ, арақ-шарапқа бірте-бірте тыйым салынып, ең бірінші, ішімдіктің пайдасынан зиянының көптігі халыққа түсіндірілді. Шарап ішетіндердің намаз оқуына тыйым салынды. Арақтан тыйылу туралы Құранда көптеген аят бар. Халықты имандылыққа,

тазалыққа шақырушы тұлғалардың ізін жалғастырушы Ақыт Үлімжіұлы арақ ішушінің алдында үлкен азап күтіп тұрғанын:

8.
 Ішінде жеті тозақ азап көрер,
 Бұл өзі арақ ішкен надан дейді, –

деп баяндайды.

Ақыт қажы Үлімжіұлы мұсылман баласын ақыретте ауыр азапқа душар ететін жаман індеттерді ғана баяндап қоймайды. Сонымен бірге одан құтылудың шариғи жолын да көрсетеді. Бұған мысал ретінде Ақыт қажының «Мұса пайғамбардың мойындауы» атты өлеңін келтіре аламыз:

Құдайдың дұшпанымен жақын болма,
 Күпір болып иманды дінің жойма.
 Аллаға ғаси, қас болса пайғамбарға,
 Тозақтан құтылмайсың ақыр жолда.

Қорыта айтқанда, Ақыт Үлімжіұлы – Қытайдағы Алтай қазақтары арасынан шыққан халықты имандылыққа, тазалыққа, турашылдыққа шақырған ұлы тұлға. Қазақ тарихында алғаш болып, қияметтегі ахуалды өлең түрінде хатқа түсіріп, халық арасына таратқан кемеңгер ақын. Ақыреттегі жағдайлардың Құран аяттары мен хадис шарифтерге сәйкес жырлануы – Ақыттың дін ғұламасы екендігінің нақты айғағы.

**Бұл мақала ҚР ҒжЖБМ Ғылым
 комитеті қаржыландыратын
 (Грант № BR24993035) ғылыми
 жоба аясында дайындалды.**

Әдебиеттер

1. Әбу Дәуіт Сүлеймен. (1981). Әс-Сүнән. – Стамбул.
2. Әкімханов, А., Анарбаев, Н. (2018). Құран Кәрім қазақша түсіндірмелі аударма / Ауд.:– Алматы, – 624 б.
3. Әл-Мунзирі. (2013). Мұхтасар Сахих Муслим. 2 томдық / Ауд. Қ. Спатай. – Алматы. –2-том. – 780 б.
4. Ән-Нәсәфи, (2014). Әбу Маймун ибн Мұхаммед. Бахрул Кәлам. Дарул фатх. – 265 б.
5. Қарымсақов, А.Ү. (2014). Ақыт Үлімжіұлы шығармалары. 4-том. Шыңжаң халық баспасы, – 610 б.
6. Мухитдинов, Р.С. (2018). Қазақ тіліндегі ислам діні сөздерінің қолданылу тарихы: монография. 7-том. – Астана: «Рухани құндылықтарды қолдау қоры» корпоративтік қоры. –260 б.

References

1. Abu Dawud Sulaiman. (1981). *As-Sunan*. – Istanbul.
2. Akimkhanov, A., & Anarbayev, N. (2018). *The Noble Qur'an: Explanatory Translation into Kazakh*. – Almaty. – 624 pages.
3. Al-Mundhiri. (2013). *Mukhtasar Sahih Muslim* (Abridged Version of Sahih Muslim). Translated by K. Spatay. – Almaty. Vol. 2. – 780 pages.
4. An-Nasafi, Abu Maymun ibn Muhammad. (2014). *Bahr al-Kalam* (The Ocean of Theology). Dar al-Fath. – 265 pages.
5. Mukhitdinov, R.S. (2018). *The Historical Usage of Islamic Terms in the Kazakh Language: A Monograph*. Vol. 7. – Astana: Corporate Fund «Support for Spiritual Values». – 260 pages.
6. Qarymsaqov, A.Ü. (2014). *Collected Works of Akhyt Ülimzhiyuly*. Vol. 4. Xinjiang People's Publishing. – 610 pages.